

İslâm Ahlâk Filozoflarının Aile Ahlâkına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme: İbn Sina, Tûsî ve Kınalızâde Örneği

A Study on Islamic Moral Philosophers' Ideas About Family Ethics: Case of Ibn Sina, al-Tusi and Kınalızade

● Salih YALIN^a

^aFelsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kayseri, TÜRKİYE

Received: 14 Feb 2019

Received in revised form: 25 Jun 2019

Accepted: 01 Jul 2019

Available online: 13 Dec 2019

Correspondence:

Salih YALIN

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD, Kayseri,
TÜRKİYE/TURKEY
yalin@erciyes.edu.tr

Bu makale 15-16 Mayıs 2012 tarihinde
Kayseri'de düzenlenen
Ulusal Aile Sempozyumu'nda
sunulmuş bildirinin geliştirilmiş halidir.

ÖZ Bu makalede İslâm ahlâk filozoflarının aile ahlâkına ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Bu çalışmanın amacı, tarihsel süreçte aile ahlakına ilişkin fikir üretmiş düşünürlerimizden İbn Sina, Tûsî ve Kınalızâde'nin bu konuya ilişkin görüşlerini karşılaştırma yoluyla inceleyerek, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmektir. Diğer bir amaç da mümkün olduğu ölçüde bu görüşlerin, içinde yaşadığımız çağda ne ölçüde geçerliliğini koruyup korumadığını değerlendirmektir. Hemen hemen her insan, doğduğu andan hayatının sonuna kadar bir ailenin ferdi olarak varlığını sürdürür. İnsanın ahlâki nitelikleri küçük yaştan itibaren öncelikle aile içerisinde şekillenir ve gelişir. İslâm ahlâk filozofları aile ahlâkına ilişkin konuları Tedbirü'l-Menzil başlığı altında ele almışlardır. Tedbirü'l-Menzil, birden çok kişiyle ilgili konuları içeren ve baba, anne, çocuk, hizmetçi gibi ailenin unsurları arasındaki eve ilişkin ortak durumların nasıl düzenlenip, mutluluğun nasıl elde edilebileceğini ele alan ahlâkın temel bölümlerinden biridir. Filozoflarımız, ilk olarak ailenin maddî unsuru olan gıda ve mala ilişkin ahlâki ilke ve vazifelerin neler olması gerektiğini ele almışlardır. Bu konuda ifrat ve teffritten uzak orta bir yol takip edilmesi ve aile bireylerinin yararının gözetilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Daha sonra aile reisi olarak erkeğin temel aldığı bir bakış açısıyla eşlerin birbirlerine karşı vazifelerinin neler olduğu ele alınmıştır. Diğer bir konu ise çocukların ahlâki eğitimi ve onlara öğretilmesi gereken çeşitli adap kurallarıdır. Çocukların da anne-babalarına ilişkin vazifeleri bulunmaktadır ve bu vazifeler sevgi, saygı, yardım ve iyilik olarak özetlenebilir. Son olarak da evde çeşitli işleri yapan hizmetçilere ilişkin ahlâki kurallardan söz edilir. Filozoflarımızın aile ahlakına ilişkin meselelerde büyük ölçüde ortak çerçevede hareket ettikleri ve benzer fikirler ürettikleri söylenebilir. Filozoflarımızın bu konuda ortaya koydukları fikirlerin bir kısmı günümüz ahlâk anlayışı için de bir çerçeve oluştururken, bir kısmı yerel ve tarihsel davranış kalıpları olma özelliğini taşıması sebebiyle günümüze taşınma imkânından yoksundur.

Anahtar Kelimeler: Felsefe; İslâm; ahlâk; aile; ev idaresi

ABSTRACT In this article, Islamic moral philosophers' ideas about family ethics will be studied. Aim of this study is to determine the similarities and differences between the opinions of some of our thinkers such as Ibn Sina, Tusi and Kınalızade who have produced ideas on family ethics in the historical process. Another aim is to assess, as far as possible, whether these views remaining valid in our current age. Almost every human being exists as a member of a family from the moment he was born until the end of his life. The moral qualities of human beings are formed and developed in the family from a young age. Islamic moral philosophers discuss the issues related to family ethics under the title of Household Management. The Household Management is one of the basic parts of the ethics that deals with issues related to more than one person, such as how the common conditions for the home can be arranged between the elements of the family such as the Father, wife, child, servant, and how happiness can be achieved. Our philosophers first discussed the moral principles and duties related to food and property, which are the material elements of the family. In this regard, they stated that a middle way distance from either of the two extremes of excess and neglect (ifrat and tafrıt) should be followed and the benefit of family members should be observed. Then, with the perspective of the man who is the head of the family, what are the duties of the spouses against each other are discussed. Another issue is the moral education of children and the various rules of decency that must be taught to them. Children also have duties related to their parents and these can be summarized as love-respect, help and goodness. Finally, there are some moral rules about the servants who do various jobs at home. It can be said that our philosophers acted on a common basis within the issues of family ethics and produced similar ideas. While some of our philosophers' ideas on this subject form a framework for today's morality, some of them can be considered as patterns of local and historical behavior and they are not able to be valid today.

Keywords: Philosophy; Islam; ethics; family; household management

Aile, toplumun temelini oluşturur. Toplumun huzur ve mutluluğu bir anlamda aile bireyleri arasında tesis edilen düzen, huzur ve mutluluğa bağlıdır. Beden ve ruh bakımından sağlıklı nesiller ancak bu yapıda olan aile ortamlarında yetiştirilebilir.¹ Aile geçmişten günümüze değin var olan ve toplumun şekillenmesinde önemli roller oynayan sosyal bir gruptur. Hemen hemen her insan doğduğu andan itibaren hayatı boyunca farklı görev ve sorumlulukları üstlenmiş şekilde ailenin bir ferdi olarak varlığını sürdürür. İnsanın iyiye kötüye, doğruya ve yanlışla ilişkin düşünce ve değer yargıları, alışkanlıkları, ahlâki ve kişiliği küçük yaştan itibaren öncelikle aile içerisinde şekillenir ve gelişir. Çoğu zaman aile içerisinde küçük yaşlarda edinilmiş kişilik, karakter ve huyların değiştirilemediği ya da çok zor değiştirildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla ahlâki değerlerin oluşturulması, korunması ve aktarılmasında ailenin öncelikli ve önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ahlâki değerler ve vazifeler büyük ölçüde geçmişten miras olarak aldığımız şeylerdir. Günümüzde hızla değişen hayat içerisinde bu değer ve vazifelere yenilerinin katılması kaçınılmazdır. Yeni değerler üretmede ve vazifeler belirlemede geçmiş birikimimizin temel bir çerçeve oluşturduğu açıktır. Fakat bu birikimin kritik edilmeksizin, olduğu gibi bugüne aktarılması da, bazı eksiklikler ve yanlışlıklar taşıyabileceği düşüncesiyle tümünden reddilmesi de doğru bir tutum sayılamaz. Bu bakımdan çalışmamızda farklı dönemlerde yaşamış önemli düşünürlerimizden İbn Sina (ö. 1037), Tûsî (ö. 1274) ve Kınalızâde'nin (ö. 1572) aile ahlâkına ilişkin görüşleri belirtildikten sonra, bu görüşlerin günümüz toplumsal şartlarında geçerliliğini koruyup koruyamadığı üzerinde durulacaktır.

Bu filozofları seçmemizin gerekçesini kısaca şu şekilde ifade edebiliriz. Gerek kendinden önceki bilgi birikiminden istifade ederek ahlakın diğer alanlarında olduğu gibi aile ahlakı konusunda da sistematik bir yapı oluşturması ve kendisinden sonra gelen birçok düşünürü bu konuda ciddi ölçüde etkilemesi bakımından Tûsî merkezî bir konumda yer almaktadır. İbn Sina ele aldığımız konuya ilişkin yazmış olduğu müstakil kısa risalesiyle, Tûsî ve Kınalızâde'nin de belirttiği gibi² Bryson'dan sonra İbn Sina sonrası filozofların bu konuda görüşlerine başvurdukları önemli ve öncü bir düşünürümüzdür. Kınalızâde'nin seçilme sebebi ise, aile ahlakına dair kendisinden önce ortaya konmuş bilgi birikimini Osmanlı-Türk toplumuna kendi dilimizle taşımış olması ve nispeten daha yakın dönemde yaşamış bir düşünür olması sebebiyle ele aldığımız konuya ilişkin öncesiyle olan benzerlikleri ve farklılıkları tespit edebilmektir.

Filozoflarımız genellikle felsefeyi teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Ahlâk konuları pratik felsefe başlığı altında yer almaktadır. Pratik felsefenin ilk bölümü kişinin kendisiyle ilgili olup, insanın huylarının ve davranışlarının nasıl olması gerektiğini bildiren ve ahlâk ilmi olarak adlandırılan kısımdır. Diğer iki bölüm ise birden çok kişiyle ilgili olan konuları içerisine alır. Bunlardan ilki kârı, koca, çocuk gibi ailenin unsurları arasındaki eve ilişkin ortak durumların uygun bir biçimde nasıl düzenlenip mutluluğun elde edilebileceğini ele alan menzîlî hikmettir; diğeri de erdemli siyaset ve çeşitleri gibi konuları inceleyen medenî/siyasî hikmettir.³

Aile ahlâkı, ailenin temel unsuru konumundaki birden fazla kişiyle ilgili olan ve filozoflarımızın menzîlî hikmet ya da bazen Tedbirü'l-Menzil başlığı altında ele aldıkları konuları kapsamaktadır. Her ne

¹ Enver Uysal, "Aile Ahlâkı", *İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, (ed. Müftü Selim Saruhan), Grafiker Yay., Ankara 2013, s. 271.

² bk. Nasiruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasirî*, (çev. Anar Gafarov ve Zaur Şükürov), Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 190; Ali Efendi Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (sad. Murat Demirkol), Fecr Yayınevi, Ankara 2016, s. 297.

³ Aristoteles, *Politics*, (translate by C. D. C Reeve), Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge 1998, c. 3, 1253 b1-b22; Ebu Nasr Farabî, *Fusûlü'n-Müntezze*, (thk. Fevzi M. Neccar), Dârü'l-Meşrik, Beyrut 1993, s. 40; İbn Sina, *Uyûnü'l-Hikme*, (nşr. Hilmi Ziya Ülken), TTK. Yay., Ankara 1953, s. 13; İbn Sina, "Risale fi Aksâmî'l-Ulûmî'l-Akliyye", *Tisa Resâil fi'l-Hikmeti ve't-Tabiiyyât*, Darü'l-Arab, Kahire 1998, ss. 104-118; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 14-18; Şemseddin Şehrezûrî, *Resâilü's-Şeceretü'l-İlâhiyye fi Ulûmî'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye*, (thk. M. Necip Görgün), Elif Yay., İstanbul 2004, 1/21-29; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 43.

kadar Tedbirü'l-Menzil ifadesi Türkçe'ye ev idaresi olarak çevrilebilse de; aile bireylerinin idaresi, ahlâkî eğitimi, karşılıklı hak ve ödevleri, uymaları gereken davranış kuralları gibi konulardan bahsedilmesi sebebiyle aile ahlakî şeklindeki isimlendirme tercih edilmiştir.⁴ Ev idaresi kavramı bu konuda filozoflarımızın fikirlerinden istifade ettiği Pisagorcü düşünür Bryson'a ve Aristoteles'e kadar götürülebilir. Eski Yunancada oikos/ev, nemein/idare kelimelerinin bileşiminden oluşan oikonomia (ekonomi) ev yönetimi anlamına gelmektedir ve kelimenin bu bağlamda kullanımı daha eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Fakat Aristoteles'in bu kavramla yalnızca aile ekonomisini değil, daha geniş anlamda ekonomiyi de, evin olduğu gibi devletin yönetimini de düşündüğü söylenebilir.⁵ Ev idaresi ve aile için, ev ve aile reisliği kavramlarının öncelikli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu nedenle önce bu konuları ele almak yerinde olacaktır.

1. EV VE AİLE REİSLİĞİ

Ev, ailenin unsurlarını bir arada tutan fiziksel yapıya verilen addır. Düşünürlerimizden Tûsî evde bulunması gereken bazı fizikî niteliklerden ve bunların da bir ölçüde gözetilmesi gerektiğinden söz etmiş, İbn Sina bu konulara değinmemişken, Kınalızâde buna çok az işaret etmiştir. Fakat düşünürlerimizin tümünün nazarında bu nitelikler aslî değil arızî şeyler olup, aile bireylerinin ahlâkî eylemleri ve yardımlaşmalarının daha iyi organize edilmesi çerçevesinde dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda düşünürlerimize göre evi ev yapan şey, onun fiziksel niteliklerinden çok, içinde barındırdığı unsurların bir arada oluşu ve kaynaşmasıdır.⁶ Tûsî ve Kınalızâde'nin, kişinin ahlakını ve davranışlarını etkilediği için ev seçiminde önemli gördükleri konulardan birisi de komşudur. Seçilecek evin çevresinde yaşayan komşular kötü ahlaktan uzak, iyi ahlak sahibi ve karakteri düzgün kişiler olmalıdır.⁷

Burada incelediğimiz filozofların görüşlerine ilave olarak Farabî, barınma biçimlerinin karaktere etkisinin olabileceğini ve ev ahalisine farklı ahlâkî özellikler kazandırabileceğini ileri sürmüştür. Farabî'ye göre çölde çadırda yaşayan insanlar, sürekli tetikte ve uyanık olma, azimli ve kararlı olma gibi melekeler sahiptir. Bu da onlarda zamanla yiğitlik erdeminin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu yiğitlik, göçebe insanın yaşadığı çetin hayat mücadelesi sebebiyle bedenî ve ruhî olarak dayanıklılığının artmasına bağlanabileceği gibi, kaybedeceği maddî şeylerin sayısının sınırlı olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Çadırda ve göçebe bir hayat süren insanların tersine iyi korunaklı kale gibi evlerde yaşayanlarda da korkaklık, ürkeklik gibi nitelikler ortaya çıkar. Bu durum rahatlık ve konforun bedensel gücün zayıflamasına yol açması, zorluklarla fazla karşılaşmamış bir insanın küçük bir sıkıntı karşısında daha naif ve kırılğan olmasıyla izah edilebileceği gibi, kaybedeceği maddî şeylerin sayısı arttıkça kişinin savaşmaktan, mücadele etmekten ve ölmekten daha çok korktuğu da söylenebilir. Farabî'nin de ifade ettiği üzere aile yöneticisi evin niteliklerini de bir ölçüde gözetmek durumundadır. Fakat bu nitelikler aslî değil arızî şeyler olup, aile bireylerinin ahlâkî eylemleri ve yardımlaşmalarının daha iyi organize edilmesi çerçevesinde dikkate alınmalıdır.⁸

⁴ Osman Pazarlı, *İslam'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s. 286; Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yay., İstanbul 2015, s. 320; Enver Uysal, *a.g.e.*, s. 271.

⁵ Aristoteles, *Politika*, s. 10; Dotan Leshem, "Retrospectives: What Did the Ancient Greeks Mean by Oikonomia?", *Journal of Economic Perspectives*, 2016, Volume: 30, Issue:1, p. 225; Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 319.

⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 189; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 297.

⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 191; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 299-300.

⁸ Farabî, *Fusûl*, s. 40.

Filozoflarımız eve duyulan ihtiyacı öncelikle gıdaya duyulan ihtiyaçla açıklamaya çalışmaktadır. Böylece insanın temel ihtiyacı olan gıda ile barınma ihtiyacı arasında yakın bir ilgi kurulduğu görülmektedir. İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için gıdaya ihtiyaç duyarlar. İnsan, doğadan kolayca temin edemediği gıdaya, sanata ve meslekî eylemlere dayalı ekip biçme, temizleme, öğütme, yoğurma vs. çeşitli işlemlerden sonra erişir. Bu sürece yardımcı olmak adına tarım araçları hazırlama, bunları kullanmayı öğrenme gibi işler için uzun soluklu büyük bir emek ve çaba harcamak gerekir. Öte yandan uzun çabalar sonucu üretilen gıdalar, bozulmaktan ve başkalarının tasallutundan korunmalıdır. Yine felaket zamanlarında kullanılmak üzere gıdaların ev ve sığınak konumundaki yerlerde korunması, saklanması ve biriktirilmesi gerekir. Dolayısıyla filozoflarımızın düşüncesine göre gerektiğinde kullanmak üzere temin ettiği gıdayı saklayacağı ve koruma altına alacağı bir yere ihtiyaç duyması, insanın ev edinmesinin temel nedenlerinden birisidir. Bu ev, aynı zamanda aile bireylerinin sıcak soğuk her türlü iklim şartlarında kendilerini muhafaza edebilmeleri, dinlenmeleri lazım geldiğinden rahat bir uyku uyuyabilmeleri ve ev eşyalarını koruyabilmeleri için de sahip olunması gereken bir şeydir.⁹

Gıdanın temini, korunması ve bu bağlamda bir evin gerekliliği, bireysel varlığın devamlılığı için bir şart olarak düşünülmektedir. İnsan türünün devamlılığını sağlayabilmek adına, üreme ve neslin çoğalması için bir eşin varlığı gereklidir. Türün devamı en doğru biçimde evlilik vasıtasıyla gerçekleştirilir. İnsanoğlu hayata gözlerini açtığı andan itibaren büyüyüp olgunlaşmaya kadar zahmetli bir süreçten geçtiği ve aile bireyleri birçok sıkıntıya katlanmak zorunda kaldığı için, ev onları bir arada tutan ve sıkıntılara katlanmayı kolaylaştıran bir unsurdur. Gıda ve evin ihtiyaçlarını temin etmek, öncelikle erkeğin görevi olarak kabul edilir. Erkek bunun için bir sanatla meşgul olup, evden uzak kaldığı zamanlarda, evin sorumluluğunu devralacak birinin bulunma zorunluluğu da eşe duyulan ihtiyacın gerekçelerinden biridir. Eşler bir araya gelip, aynı çatı altında yaşamaya başladıktan sonra, aileye diğer bir unsur olarak çocuklar katılır. Ailenin büyümesiyle artan ihtiyaçlara paralel olarak ev işlerinin yürütülmesine destek yardımcı ve hizmetçiler de ailenin diğer bir unsuru olarak evde yer alabilir. Özetle filozoflarımız ailenin temel unsurları olarak genelde baba, anne, çocuklar ve hizmetçileri sayarken, aile bireylerinin var oluşu için kaçınılmaz olan gıda ve malları da bunların arasında temel bir unsur olarak zikrederler.¹⁰

Filozoflarımız aile içerisinde bir aile reisinin var oluşunu gerekli görürler ve erkeği aile reisi olarak konumlandırırlar. Aile reisinin temel amacı, aile içerisinde bulunan çeşitli unsurları ortak bir amaç etrafında birleştirerek, uyumlu ve devamlı bir birliktelik sağlamak, aynı zamanda aile içerisinde iyi şeylerin gerçekleştirilmesi için aile bireylerinin karşılıklı yardımlaşmalarını temin etmektir.¹¹ Kadına aile reisliği görevinin verilmemesinin, onun bunu başaramayacak olmasından değil, erkeğin bu işe daha layık görülmesinden kaynaklandığı söylenebilir.¹²

Tarihsel süreçte birçok kültür ve coğrafyada filozoflarımızın da görüşlerine paralel biçimde, bilgi, eğitim, tecrübe, güç vb. nedenlerden dolayı erkek aile reisi olarak konumlandırılmıştır. Günümüz pers-

⁹ İbn Sina, "Kitabü's-Siyase li-İbn Sina", *Makalâtün Felsefiyyetün Kadimetün li Bazi Meşâhiri Felasifeti'l-Arab*, (thk. Louis Maaluf), Dârü'l-Arab, Kahire 1985, s. 5; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 187; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 295-296.

¹⁰ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 5; İbn Sina, *Kitabü's-Şifa Metafizik*, (çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker), Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, 2/197; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 187-188; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 296; Ahmed Efendi Taşköprüzade, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, (ed. Mustakim Arıcı ve Elzem İçöz), (çev. Mustakim Arıcı), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014, s. 174.

¹¹ Farabî, *Fusûl*, ss. 40-41; İbn Sina, *Metafizik*, 2/197-199; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasırî*, ss. 188-189; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 296; Ahmet Kamil Cihan, "Farabî'nin Eserlerinde Aile Reisliği", *Bilimname*, 2007, sy. 12, s. 43.

¹² bk. Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 349.

pektifinden bakıldığında, birçok farklı toplumda erkekler aile reisi olma konumunu fiilî olarak sürdürmektedir. Fakat geçmiş dönemlere göre daha çok oranda böyle olmayan ailelere rastlanabilmektedir. Bunun da ötesinde büyük ölçüde aile içerisinde işlerin yürütülmesi sırasında ilgi alanlarına ve becerilerine göre eşler arasında bu sorumluluğun paylaşıldığı da görülmektedir. Kadının aile içerisinde yönetim anlamında etkinliğinin artmasında, bilgi ve donanım olarak geçmişe oranla daha büyük imkânlarla kavuşmasının yanında, kadınların ekonomik bağımsızlığını elde etmeleri de önemli bir etkidir. Bu çerçevede hukukî bağlamda ülkemizde Medenî Kanunda daha önce yer alan aile reisinin koca olduğuna ilişkin ibare, “Aile birliğini eşler beraber yönetirler” şeklinde değiştirilmiştir.¹³

Filozoflarımıza göre ailede bir yöneten-yönetilen ilişkisinin var olduğunu görebiliriz. Bu yönetim işinde aile reisi aile fertlerinin genel yararını göz önünde bulundurmalı, aile üyelerinin arasındaki dengeye itina göstermeli, onların bireysel doğalarını ve özelliklerini dikkate almalıdır. Durum ve şartların gereğine göre gerçekleştirilecek iyi bir yönetim, ailenin unsurları arasında düzen, uyum ve sağlıklı bir ilişki düzeyinin gerçekleştirilmesi için temel şarttır.¹⁴

Aile reisinin yönetmekle sorumlu olduğu ailenin unsurlarını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunların ilki, insanî unsur olan kadın, çocuk ve hizmetçilerden oluşan aile bireyleri, ikincisi ise ailenin maddî unsuru olan bu bireylerden her birinin faydalandığı mallar ve gıdalardır. Diğer filozoflardan farklı olarak İbn Sina yönetim işinin, aile reisinin kendisinden başlaması gerektiğini, sonra malların ve ailenin diğer üyelerinin yönetimine yer verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Diğer filozofların eserlerinde ev idaresine ilişkin konulardan önce, kişinin ahlâkî gelişimi için gerekli konulara geniş bir biçimde yer verdikleri için, burada buna değinmedikleri söylenebilir. Burada belirtmek istediğimiz husus, diğer filozoflardan farklı olarak aile ahlakına tahsis edilmiş risalesinde İbn Sina'nın öncelikle kişinin kendisine ilişkin yönetime yönelmesi gerektiğini ifade etmesidir. Bu bağlamda İbn Sina'ya göre insanın siyaset türleri arasında ilgilenmesi gereken ilk alan, kendisiyle ilgili siyasettir. Çünkü kişi, kendisine en yakındır ve en uygunu kişinin öncelikle kendisiyle ilgilenmesidir. Zira kişi kendisiyle ilgili siyaseti iyi yürütürse, bundan üstün konumda olan diğer yönetimlerde sıkıntı duymaz. Kendisiyle ilgili siyasete yönelenin yapması gereken şeylerden ilki, yönetici konumundaki bir aklının, yönetilen konumundaki kötülüğü emreden, çok kusurlu, tabiatında ve yaratılış temelinde kötülüklerle dolu bir nefsinin bulunduğunu bilmesidir. Herhangi bir kötülüğü düzeltmeye yönelenin, tüm unsurlarıyla onu düzeltmeye başlamadan önce bu kötülüğü iyice tanıması gerekir. Aksi halde, düzeltme işi tam olmaz. İnsan kendi doğasındaki kötülükleri göremediği ve bu konuda isabetli değerlendirmeler yapamayacağı için, iyilik ve kötülüklerini göstermede kendisine ayna olacak bir dosta ihtiyaç vardır. İnsanın kendisine ödül ve ceza vermesi ve nefsini bunlarla yönetmesi gerekir. Bunlar sonucunda, daha itaatkâr olduğunu ve hedeflediği erdemleri kabul, çirkinlikleri bırakma gibi şeylere daha kolay boyun eğdiğini görecektir.¹⁵

İnsan, varlığını sürdürmek ve maddî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mal ve gıdaya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda filozoflarımız aile bireyleri için en temel ihtiyaç olan mal ve gıdayı ailenin ana unsurlarından biri olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle öncelikle, ailenin maddî unsuru olarak ifade edebileceğimiz mal ve gıda yönetiminin nasıl olması gerektiği ele alınacaktır.

¹³ bk. 4721 Medeni Kanun, Madde 186/2.

¹⁴ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 5-6; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasrî*, ss. 188-191; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 297-298.

¹⁵ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 6-9.

2. AİLENİN MADDÎ UNSURU OLAN MAL VE GIDALARIN YÖNETİMİ

Filozoflarımız ilk olarak aileyi maddî olarak ayakta tutan mal ve gıdanın kazanılmasında, korunmasında ve harcanmasında uyulacak ahlâkî ilke ve vazifelerin neler olması gerektiğini ele almışlar ve erdemi orta olma teorisiyle bağlantılı olarak açıkladıklarından dolayı, ifrat ve tefrite düşmeden bu üç konuda orta bir yol takip edilmesi ve aile bireylerinin yararının gözetilmesi gerektiğini temel fikir olarak ortaya koymuşlardır.

Filozoflarımıza göre kazancın belirli ilkelere göre olması gerekir. Buna göre malın kazanılmasında hile, dolandırıcılık ve hırsızlık gibi suçları kapsayan zulümden; yüzsüzlük, soytarılık gibi nefsi alçaltıcı, utanç verici şeylerden ve malın daha üstün, itibarlı sanatlar bulunmasına rağmen, daha düşük sanatlarla kazanılmasından kaçınılmalıdır. Sanatlar, dereceleri bakımından: üstün, düşük ve orta düzey sanatlar olmak üzere üç grupta ele alınır. Üstün sanatlar beden değil, nefsin ve aklın iyiliğinden ortaya çıkan sanatlardır ve akıllı kimselerin düşük seviyede yer alanlardan uzak durup, üstün kabul edilen sanatları tercih etmesi gerekir.¹⁶

Diğer bir husus sahip olunan malın korunmasıdır. İşletilmediği ve kâr getirecek biçimde kullanılmadığı müddetçe malın korunması mümkün olamaz. Malın korunmasında belirli şartlar gözetilmelidir. Bu anlamda malı koruma düşüncesiyle aile üyelerinin yaşantısına zarar verecek bir biçimde harcamalarda kısıntı yapılmamalıdır. Bir erdem olan cömertliği terk edip, malı koruma konusunda aşırılığa kayarak cimrilik ve açgözlülük edip, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyerek dine ve insanlık onuruna aykırı bir duruma sebebiyet verilmemelidir. Malın korunabilmesi için gider gelirden daha az olmalıdır. Verimsiz alanlara harcama yapılmamalı, günün şartlarında geçerli olan ve az da olsa daimî kâr getiren işler tercih edilmelidir. Bunların yanında, aile reisinin kıtlık, hastalık, felaket gibi zor zamanlarda kullanılmak üzere, mal ve gıda biriktirmesi gerekir. Malın farklı alanlara yayılması, bir kısmının para ve kıymetli şeylere, bir kısmının çeşitli mallara ve yiyeceklere, bir kısmının da emlak, arazi gibi gayrimenkullere yatırılması, bu alanların birisinde kişi zarar gördüğünde, diğer taraflardan telafi edebilmesine yardım eder.¹⁷

Malın kazanılması ve korunmasının yanında dikkat edilecek diğer önemli bir husus da harcanmasıdır. Harcama konusunda şu dört şeyden kaçınmak gerekir:¹⁸

Birinci olarak, korunmasında olduğu gibi aile üyelerinin ihtiyaçlarını dikkate almayıp, onlara sıkıntı verecek biçimde cimrilik yapmaktan sakınılmalıdır.

İkinci olarak, israftan ve savurganlıktan kaçınılmalıdır.

Üçüncü olarak, gösteriş ve övünme amacıyla uygunsuz harcama yapmaktan kaçınılmalıdır.

Dördüncü olarak, malı kötü ve acemice yönetmekten kaçınılmalıdır. Dolayısıyla harcama yerli yerinde olmalı, gereğinden fazla ya da az harcama yapılmamalıdır. Bu alanda denge korunmalı ve erdemsizlik olarak kabul edilen ifrat ve tefritten uzak kalarak, erdem olan orta yol tercih edilmelidir. Bunun yanında ihtiyaç sahipleri gözetilmeli ve onlara yardım edilmelidir.

Filozoflarımızın ailenin varlığını sürdürmesinde temel unsur saydıkları mal ve gıdanın kazanılmasında, korunmasında ve harcanmasında uç noktalara kaçmadan erdem olarak kabul edilen orta bir yol takip edilmesi ve tüm bu süreçlerde ahlâkî ilkelerin ve aile bireylerinin yararının gözetilmesi gerektiğine

¹⁶ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 9-10; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, ss. 192-194; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 301-303.

¹⁷ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 10-11; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 195; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 303-306.

¹⁸ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 11; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 196-198; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 306-313.

ilişkin düşüncelerinin büyük ölçüde günümüz için de geçerliliğini koruduğu açıktır. Zira ailenin ekonomik bütçesi iyi yönetilemediğinde birçok ahlâkî problemin yanı sıra, aile kurumunun ayakta kalabilmesi mümkün olamamakta ve zaman zaman aileler parçalanma sürecine kadar gidebilmektedir.

3. AİLENİN İNSANÎ UNSURU OLAN AİLE BİREYLERİNİN YÖNETİMİ

3.1. EŞLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

Filozoflarımıza göre ailenin kurucu temel unsurlarından biri kadındır. Kadın erkeğin yanında ve onunla birlikte aileyi ilgilendiren işlerde sorumluluk sahibidir. İyi bir eş olarak kadın, erkeğin mülkünün ortağı, malının koruyucusu, zorlukların üstesinden gelmede yardımcı ve çocukların terbiyesinde güvenilen bir kişi olarak görülür. Kadının evin yönetim ve idaresinde pay sahibi ve eşinin yokluğunda onun vekili ve ailenin yöneticisidir.¹⁹ Demirkol'un, Tûsî özelinde ifade ettiği fakat diğer filozoflarımız için de geçerli olduğunu düşündüğümüz biçimde, bu başlık altında karı koca ilişkileri bağlamında kadınlara ilgili zikredilen bilgiler, filozoflarımız tarafından haklardan ziyade görevler bağlamında ele alınmıştır.²⁰

Aile erkekle kadının evlenip bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte vücut bulur. Filozoflarımız evlenmenin şehvet ya da başka bir amaca yönelik değil, malın korunması ve neslin devamı gibi iki nedene dayalı olarak gerçekleşmesi gerektiği kanaatinde idirler. Kınalızâde, nefsin günaha ve kötülüklerden düşmekten korunmasını da evliliğin gayesi olarak bu maddelere ilave eder. Filozoflarımız daha çok erkeği merkeze alarak eş seçiminde bazı ölçütlerden söz etmişlerdir. Eş olarak seçilecek iyi bir kadının iffet, güzellik, akıl-zekâ, hayâ, ince kalplilik, cana yakınlık, eşine bağlılık, ailesine hizmet etme, doğurganlık, saygınlık gibi özelliklere sahip olması gerektiği düşünülür. Bunun yanında aile bütçesini yönetme konusunda maharetli, eşinin üzüntülerinin tesellisine ve kaygılarının giderilmesine yardımcı olmalıdır. Kadının iyi bir aileye mensup olması da eş olarak tercih edilme sebeplerinden birisidir. Fakat bu özelliklerin bir kısmı bulunmasa da akıl, iffet ve hayânın mutlaka bulunması gerekir ve bunlar ihmal edilip güzellik, soy ve zenginlik tercih edilirse, aile yuvasında birçok zorluk ve sıkıntının ortaya çıkması kaçınılmaz olur.²¹

Filozoflarımıza göre evlilik fiilen gerçekleştikten sonra eşiyile ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde yürümesi için erkeğin sahip olması gereken bazı nitelikler ve yapması gereken şeyler vardır:

1. *Saygınlık-Otorite*: Erkeğin, kadının yanında saygınlığının ve otoritesinin bulunması gerekir. Bu, yönetimin temel şartı olarak görülür ve bulunmadığı durumlarda yöneten-yönetilen ilişkisi tersine döner ve kadın kocasını itaat altına alır. Bu da yine aile için bazı istenmeyen durumların ortaya çıkmasına yol açabilir. Evde aile reisinin saygınlık ve otoritesi gerçekleştirilirse, evin kontrolü ve düzeni sağlanmış olur.²²

2. *İyilik-İkram (Keramet)*: Erkeğin, eşinin sevgi ve muhabbetini artıran şeyleri ondan esirgememesi gerekir. Eşinden bu şekilde sevgi ve cömertlik gören kadın, sorumlu olduğu işleri severek yapar. Bu iyilik ve ikramın gerçekleştirilmesi çeşitli şekillerde olur. Öncelikle erkek, eşine karşı iyi davranmalı, aileyi ilgilendiren çeşitli konularda aile yönetimine zarar vermeyecek bir biçimde eşiyile istişare etmelidir. Ailenin yararına uygun bir biçimde gıda gibi evin temel ihtiyaçları ve hizmetçiler konusunda kadına tam

¹⁹ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 11; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 199; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 314.

²⁰ Murat Demirkol, *Nasreddin Tûsî'nin Ahlak Felsefesine Etkisi*, Fecr Yay., Ankara 2011, s. 212-213.

²¹ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 11; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, ss. 199-200; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 313-315.

²² İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 12; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 200; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 317-318.

yetki verilmelidir. Erkek, eşinin yakınlarıyla iyi ilişkiler kurmalı, onlarla yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmalıdır. Filozoflarımızın çok eşliliğe sıcak bakmadıkları söylenebilir. Tûsî ve Kınalızâde'nin ifadesiyle erkek ailede bedendeki kalp gibidir. Bir kalp iki bedene hayat veremeyeceği gibi, bir kişi de iki evi kolaylıkla iyi bir şekilde yönetemez. Bu anlamda filozoflarımız çok eşlilikten kaçınmak gerektiği kanaatinde dirler. Onlar çok eşliliğin anlaşmazlık ve kavgalara yol açıp, aile düzeninin bozulmasına neden olduğunu ifade etmekte, bunu da kadınlarda bulunduğunu varsaydıkları kıskançlık vb. niteliklerle gerekçelendirmeye çalışmaktadırlar.²³ Fakat bu ve bunun dışında burada zikretmediğimiz gerekçeler tarihsel süreçte ortaya çıkan toplumsal kabuller olup, filozoflarımız da bu görüşleri olduğu gibi kabul etmişlerdir.

3. Zihni Meşgul Etme: Filozoflarımıza göre kadının zihninin ev işleri ve aile üyelerinin yararına olan şeyleri gözetme işine yoğunlaşması sağlanmalıdır. İnsan tembelliğe katlanamaz ve yerine getirilmesi gerekli olan vazifeleri ihmal etmek, kişinin dikkatini gereksiz alanlara yönlendirmesine yol açar. Dolayısıyla kadın evin düzeni, çocukların bakımı, hizmetçilerin kontrolü ve yiyeceklerin hazırlanması gibi işlerle meşgul olmalı ve tüm dikkatini bu işlere yoğunlaştırmalıdır. Bu işlerden uzak durup, dikkatini başka şeylere verdiğinde kadının gözünde kocasının bir değerinin kalmayacağı ve istenmeyen bazı davranışları yapmaya meyledebileceği düşünülür. Bunun da ailenin dağılıp yok olmasına ve mutsuzluğa yol açacağı ifade edilir.²⁴ Buradaki düşünceler şayet geçerli ve doğru kabul edilirse, sadece kadının değil her iki cinsin zihninin de bir şeylerle meşgul edilmesinin, bunu sağlamak için de boş durmayıp çalışmanın gerekli olduğu iddia edilebilir. Zira erkek de tembellik eder ve aileye ilişkin vazifelerini yerine getirmekle meşgul olmayıp, dikkatini başka şeylere yönlendirir, heva ve heveslerinin peşinden koşacak olursa, aile içindeki rolü gereği aile düzeninin daha fazla bozulacağı, ailede mutsuzluğun hâkim olacağı söylenebilir.

Filozoflarımız erkeğin eşiyle olan ilişkisinde bazı davranışlardan kaçınması ve bazı hususlara dikkat etmesi gerektiği düşüncesindedirler. İlk olarak erkeğin eşine karşı sevgide aşırılığa kaçmaması, çok büyük aşk duyuyor olsa da açığa vurmaması, bunu gizlemesi gerektiği ifade edilir. Bu yapılmadığı takdirde, yönetim işinde bir zaafiyet oluşabileceği ve aşırı sevginin bazı kötü durumlara yol açabileceği düşünülür. İkinci olarak, bazı olumsuzluklara sebep olabileceği ifade edilerek erkeğin genel konularda kadınla istişare etmemesi, sırlarını ona açmaması, mal ve mülkünün miktarını ondan gizlemesi gerektiği ifade edilir. Üçüncü olarak, kadının yararsız eğlencelerden, arsızlığa ve şehvetin coşmasına yol açacağı için şarap içmekten, işe yaramaz şeyleri dinlemekten, yabancılara bakmaktan ve kötü işleri yapmakla damgalanmış kadın ve erkeklerin hikâyelerini dinlemekten uzak tutulması gerektiği ifade edilir. Aynı şekilde bazı aşk hikâyelerini dinlemenin iffete zarar vereceği düşünülmüş ve bazı filozoflarımız bunu daha da ileri götürerek, kadına Yusuf Sûresi ve kıssasını öğrenmenin yasaklanması gerektiğine ilişkin birtakım sözde rivayetlere de yer vermişlerdir.²⁵

Burada kadın-erkek ilişkilerinde bazı aşırı genellemelerden hareket edildiği görülmektedir ve filozoflarımızın yaşadıkları çağ ve toplumda var olan bazı fikir ve kabulleri tenkide tâbi tutmadan, olduğu gibi aktardıkları söylenebilir. Erkeğin eşine karşı aşırı sevgi ve aşk duymaktan, duyuyorsa da bunu açıklamaktan sakındırılması büyük ölçüde eşi karşısında erkeğin otoritesine zarar vereceği ya da bu sevginin

²³ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 12; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 201; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 318.

²⁴ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 12; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 202; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 319-320; Salih Yalın, "Şehrezûrî'de Aile Ahlâkı", *Bilimname*, 2009, sayı: 17, s. 235-236.

²⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 202-203; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 320.

istismar edilebileceği düşüncesinden kaynaklanıyor gibidir. Eşlerin karşılıklı sevgisi aileyi bir arada tutan en önemli harçtır. Karşılıklı sevgiye dayalı bir vazife düşüncesi, eşlerin birbirlerine karşı vazifelerini herhangi bir zorlama olmaksızın, can-u gönülden yapabilmelerini sağlar. Eğer aile bireyleri, aile içerisindeki vazifeleri zorunluluğa dayalı olarak yerine getiriyorsa, ilişkinin istendiği gibi sürdürülebilmesi ve vazifelerin gerektiği gibi yerine getirilmesi söz konusu olamaz. Aynı şekilde erkeğin olmadığı zamanlarda kadını evin yöneticisi olarak görüp, hem de ondan bir şeyler saklamak ve gizlemek ne derece doğru kabul edilebilir. İstişare etmek sadece karşı taraftan fikir alma işi olarak değil, karşı tarafı bilmediği konularda aydınlatma fonksiyonu icra eden bir fiil olarak da görülebilir. Bu nedenle istişare etmek, ihtiyaç duyulduğunda yönetim işinde kadının bilgisinin artmasına da katkı sağlayacaktır. Kadının eşinden öğreneceği bilgiler olabileceği gibi, eşyle paylaşması gereken bilgi, görgü ve tecrübeleri vardır ve kadının bu konumu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla istişarenin eşler arasında karşılıklı olması gerekir. Erkeğin mal ve mülkünü eşinden gizlemesi önerisine baktığımızda, kadının daha önce varlığından haberdar olmadığı mal ve mülkü gerekli durumlarda nasıl doğru bir şekilde yönetebileceği sorgulanmalıdır. Kötü kimselerle bir arada bulunmak ve kötü sözleri, hikâyeleri ve dedikodu türünden konuşmaları dinlemekten sakınmanın kadın için olduğu kadar, erkek için de gerekli olduğu söylenebilir. Fakat iffetsizliğe yol açabileceği düşüncesiyle kadın-erkek tüm insanlara hitap eden Kutsal Kitab'ın bir bölümünü öğrenmeyi kadınlara yasaklamanın izah edilecek bir tarafını bulmak mümkün değildir.

Filozoflarımız, kadınların iffetli olmak, kocasına saygılı olmak, iyi bir eş olmak, itaatsizlik ve geçimsizlik yapmamak, kınanmayı gerektirecek davranışlardan uzak olmak, eşine karşı nazik olmak gibi bazı niteliklere sahip olmaları gerektiği kanaatindedirler. Bazı kadınlarla evlenmekten uzak durulması gerektiğini vurgulayan filozoflarımız, kadınları idare etme ve onlarla geçinme şartlarını bilmeyen ve onları uygulamaktan aciz olan kimselerin evlenmeyip kendi başına yaşamalarının daha yerinde bir tutum olacağı düşüncesindedirler.²⁶ Filozoflarımızın kadınlarla ilişkiyi düzenlemeye yönelik bir kısmını burada ele aldığımız bir hayli olumsuz ifade ve görüşlere de yer vermektedir. Fakat bunların aslında ne o gün, ne de bugün için rasyonel bir tarafının olduğunu söyleyebilmek mümkün görünmemektedir.

3.2. ÇOCUK TERBİYESİ VE ÂDAB KURALLARI

Ailenin unsurlarından birisi de çocuklardır. Onların ahlâkı, doğdukları andan itibaren belirmeye başlar ve onlar büyükler gibi sahip oldukları huyları düşünüp taşınarak gizlemezler. Çocukların her biri iyi kötü birçok farklı karakter özelliklerine sahiptir. Öfke, haz, hırçınlık, açgözlülük gibi kötü huyları ihmal edilip eğitilerek düzeltilmeyen her insan bu hal üzere büyür, ömrü boyunca çocuklukta ki durumunu korur ve kendisinden beklenen iyi davranışları gerçekleştirmez.²⁷

İbn Sina'nın ifadesiyle anne-baba çocuğun terbiyesini üstlenmelidir. Anne kendine özgü sorumlulukları üstlenirken, baba da çocuğun nafakasını temin etmekle sorumludur.²⁸ Çocuk doğduğu andan itibaren ailede ona ilişkin bazı vazifelerin de ortaya çıktığı görülür. Doğan çocuk kız ya da erkek olsun kişinin Allah'a şükretmesi ve onu ilâhî bir hediye olarak görmesi gerekir. Çocuk doğduğunda yerine getirilmesi gereken ilk vazife ona güzel bir isim vermektir. Verilecek kötü bir isim, hayatı boyunca çocuk için sıkıntı doğurabilir. Pek çok kişi ismini değiştirip başka bir isim olsa da, eski ismin tamamıyla unutulmadığı, insanlar tarafından hâlâ kişinin o adla anıldığı görülür. Bu çerçevede çocuğa verilecek ismin

²⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasrî*, s. 203-206; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 320-327.

²⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 28-29.

²⁸ İbn Sina, *Metafizik*, 2/199.

her alanda, çocuğun gelişim sürecinde ve sosyal hayatta saygın bir yer edinmesinde de önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır. Daha sonra sağlıklı, kusurlardan ve kötü ahlâktan uzak olan bir sütanne ve bakıcı seçilmelidir. Zira filozoflarımız hastalık ve kötü huyların birçoğunun süt yoluyla çocuğa geçtiği düşüncesindedirler. Sütanne geleneği çağımızda ve toplumumuzda varlığını sürdürmese de, özellikle başta çalışan anneler olmak üzere, birçok annenin çocukları için bakıcılara başvurmak durumunda kaldıkları düşünülürse, bu bakıcıların iyi ahlâklı kimselerden seçilmesinin çocuk için en önemli evre olan öğrenme ve karakter gelişimi döneminde model ve örnek konumundan dolayı önemli olduğu düşünülebilir. Bu dönem geçirildikten sonra, henüz kötü huylar edinmeden çocuğun terbiyesi, eğitimi ve ahlâkının güzelleştirilmesi ile meşgul olunmalıdır. Zira çocuk, bu dönemde ahlâkî eğitime uygun bir yapıdadır. Duygusal ve aklî yönden tam olarak gelişimini tamamlamamış olmaları sebebiyle çocuklar kötü huylara meyledebileceğinden dolayı, vaktinde bunun önünü almak ve çocuğun yapısını dikkate alarak onu terbiye etmek büyük önem taşır. Küçük yaştan başlayarak kötü huylar engellenip, önüne geçilemezse, çokça yapıp alışkanlık haline getirildiğinde bir meleke haline gelir ve bundan sonra çocuğun kötü ahlâktan dönüşü zor olur.²⁹ Dolayısıyla daha küçük yaşlardan itibaren çocukların ahlâkî gelişimi yakından takip edilmeli, kötü alışkanlıkların önüne geçilip iyi karakter kazanması konusunda çaba sarf edilmelidir.

Filozoflarımız çocuğun ahlâkî eğitiminde onda ilk görülen güzel bir nitelik olarak utanma duygusundan yararlanmak gerektiği düşüncesindedir. İnsanda ortaya çıkan ve oluşan ilk meleke beslenme melekesidir ve bu onun hayatta kalmasını sağlar. Bu nedenle herhangi bir eğitim ve bilgi olmaksızın bebek, anne sütüne doğal olarak meyleder. Bununla birlikte bebek, lezzet ve acının göstergesi olarak anlamlı sesler çıkarmasa da sesiyle talep ve ihtiyaçlarını belli eder. Sonra istediği şeylere erişmeye dönük olarak hareket gücü, sonra hayal ve öfke gücü, son olarak da temyiz (ayırt etme) melekesi olarak da adlandırılan akıl melekesi ortaya çıkar ve o akıllı olarak adlandırılır. Bu melekeler çok sayıda olup, nihâî gayeye ulaşmaya kadar bunlardan bir kısmı diğerinin varlığı için zorunludur. Bazı filozofların mutluluk olarak da ifade ettiği bu nihâî gaye, her insanın arzuladığı mutlak iyiliktir ve bu nihai gaye başka bir gaye için vasita olmayıp, mutlak olarak ona ulaşılmak istenir ve onun ötesinde başka bir gaye yoktur. Çocuğun temyiz melekesinin geliştiğinin göstergesi, onda utanma duygusunun ve kötü bir davranış yapma korkusunun ortaya çıkmasıdır. Çocukta utanma duygusunun bulunması, onun iyi ve kötüyü ayırt edebilecek aklî melekelerle sahip olduğunun bir göstergesidir. Utanma onun kötülüğü algılayıp değerlendirebildiğini gösterir, bu duyguyla kötülükten sakınır ve utanç verici bir davranış yapmaktan korkar.³⁰

Fakat utanma duygusu insanlardan çekinme, pasif tavırlar takınma, kendisini ifade edememe ve özgüven eksikliği olarak algılanmamalıdır. Filozoflarımızın genel olarak buradaki utanmadan kastettikleri şey, çocuğun yapılan yanlışın farkına varabilecek bir bilinç ve olgunluk düzeyine çıktığının işareti olmasıdır. Bu bağlamda çocukta utanma duygusunun bulunması, onun asaletinin, terbiye edilip güzel ahlâkla ahlaklanabilmesinin işaretidir. Bu duygu sebebiyle çocuk kötü davranışlardan sakınıp, iyi davranışlara yönelebilir. Çocuğun ahlâkî eğitiminde onun doğal yapısının yanında, çevresel etkenlerin de göz önüne alınması gerekmektedir. Çocuğun nefsi başkalarından kolaylıkla etkilenebilecek biçimde saf ve temiz olduğu için, kötü ahlâklı kimselerle bir arada bulunmaktan sakındırılmalıdır. Çocuğa mal, makam, soy ve şöhretle ilgili konular değil; akıl, temyiz ve idrake etki eden din ve ilim konularıyla ilgili değerler öğre-

²⁹ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 12; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 207; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 327-328.

³⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 47-48; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 207; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 328.

tilmelidir. Dinî görevleri yerine getirmesi teşvik edilmelidir. Onun yanında iyi davranışlar ve iyi kişiler, ilim ve âlimler çokça övülmeli, kötü davranışlar ve kötü kimseler ise yerilmelidir.³¹

Çocuklar yeme, içme ve gösterişli kıyafetler giymeye özendirilmemeli, yaşlarına ve cinsiyetlerine uygun kıyafetler tercih edilmelidir. Çocuk istenmeyen kötü bir davranışı yapmaya meylederse, çocuğu azarlamada ve cezalandırmada aşırılığa da kaçılmamalıdır. Çocuk gelişim aşamasında bazı yanlış eylemlere yönelebilir ve hatalara düşebilir. Belli bir yaştan sonra çocuk uyarıları dikkate almayacağından, küçüklükten itibaren yanlış davranışlar yaptığında uyarılıp, terbiye edilmesi gerekir. Filozoflarımız öğretecek bilgilerin ve bilgi içeriklerinin çocuğun karakterinde önemli etkisi olduğunu düşünmektedirler. Bu çerçevede ona hikmetli sözler içeren ve ahlâkî değerlere yer veren şiir ve hikâyeler öğretilmelidir. İyi bir davranışı görüldüğünde çocuk övülmeli ve bunu sürdürmeye teşvik edilmeli, kötü davranışı ise yerilmeli ve asla müsamaha gösterilmemelidir. Fakat kötü davranışı sürekli başa kakmak doğru değildir. Çocuk, istenmeyen davranışlardan birisini yaptığında, onu arsızlığa ve utanmazlığa düşürmemesi için, yaptığı kötü davranışlar sürekli ön plana çıkarılıp ifşa edilmemelidir. Bazen yapılan davranış görmezden gelinmeli, fakat tekrar edecek olursa uyarılmalı ve davranışının yanlış olduğu anlatılmalıdır. Çok kınanmayı âdet edinmekten ve her şeyi yasaklamaktan da sakınılmalıdır. Çünkü bu arsızlığa ve utanmazlığa sebep olur, çocuk yasakları yapmaya hevesli olur, nasihat dinlemekten usanır ve korkmadığını ispat için kötü davranışlar sergilemeye başlar. Bu nedenle çocuğa ilişkin ödül-ceza dengesi iyi ayarlanmalıdır.³²

Filozoflarımıza göre çocuğa, çeşitli adap kuralları (adab-ı muaşeret) öğretilmelidir. Çocuğun ilk önce arzu (şehvet) kuvvesi terbiye edilmeli ve bu nedenle de öncelikle terbiyeye yemek yeme adabından başlanmalıdır. Çocuğa yemek yemenin gayesinin lezzet değil, hayat ve sağlık olduğu öğretilmelidir. Çok yemek kötülüklerin, birçok rahatsızlık ve hastalıkların temel kaynağı olarak görülür. Aşırı yeme düşkünlüğünün kınanacak bir davranış olarak görülmesi gerekir. Ne yedirilip yedirilmeyeceğine ilişkin bazı ayrıntılara yer verilmiş olsa da, temel ölçüt çocukta tembelliğe, uyuşukluğa ve uykuya yol açmaması için beslenmenin dengeli olmasıdır.³³

Yemeğe başlamadan önce el ve ağız temizlenmeli, yemeğe hızlı bir şekilde başlanmamalı, eller ve elbise kirletilmemelidir. Yemek yerken ağız çok açılmamalı, büyük lokma alıp lokmalar hızlı ya da çok yavaş bir biçimde yutulmamalı, denge gözetilmelidir. Sofrada yemeğin rengine ve çeşidine bakılmamalı, güzel bir yemeğe karşı açgözlü davranılmamalı ve kişi başkasını kendisine tercih etmemelidir. Sofrada herkes kendi önünde bulunan yiyeceklerden yemeli ve diğer kimselerin lokmalarına bakmamalıdır. Başkalarını, yemekten nefret ettirecek davranışlardan sakınılmalıdır. Yemeğin sonuna kadar diğer insanlara eşlik edilmeli, diğerleri yemeği bitirmişse, doyulmamış bile olsa sofradan kalkılmalıdır. Yemeğe başlamadan önce olduğu gibi, sonrasında da eller ve ağız temizlenmelidir.³⁴ Bu adap kuralları çocukluktan itibaren öğretilmeye başlansa da aslında sadece çocuklar için değil, her yaştaki insan için bir gerekliliktir.

Filozoflarımız hem bedene hem de nefse zarar verdiği için çocuğun sarhoşluk verecek içeceklerden ve bu tür meclislerden, uygunsuz ve boş sözler dinlemekten, erdemsizliğe yol açacak oyun ve eğlencelerden uzak tutulması gerektiğini ifade ederek, bunun yerine çocuğun erdemli, bilgin ve edip kimselerin meclislerine götürülmesini tavsiye etmişlerdir. Zihinde ağırlık yapması, hafızayı öldürmesi ve bedende

³¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 48; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 207-208; Şehrezûri, *Resâilü's-Şecere*, 2/24; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 328-329; Aygün Akyol, "İslam Ahlâk Felsefesinde Değerler Eğitimi: İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma", *Muhafâzâkâr Düşünce*, 2013, sayı: 36, s. 55-56.

³² İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 12-13; İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 48-50; Tüsi, *Ahlâk-ı Nasirî*, s.208-209; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 329-331.

³³ Tüsi, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 209-210; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 330.

³⁴ Tüsi, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 219-220; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 345-347.

uyuşukluğa yol açması gibi sebeplerden dolayı, çocuğun çok uyumasına da izin verilmemelidir. Erkek çocuklar için kendilerine uygun kıyafetler seçilmeli, zorluklara alışması için sıkıntı ve zorluklara katlanacak bir biçimde eğitilmelidir. Çocuğun hareket, binicilik, yürüme gibi sportif faaliyetleri alışkanlık haline getirmesi sağlanmalıdır. Çocuğun sahip olduğu maddî varlıklarla övünmesine izin verilmemeli, herkese karşı alçak gönüllü ve saygılı olması öğretilmelidir. Kendinden zayıflara kötü davranıp güçlülere boyun eğmesi ve kendi akranına karşı cimrilik etmesi yasaklanmalıdır.³⁵

Çocuğa öğretilecek en önemli hususlardan birisi de doğruluk ve dürüstlüktür. Bu nedenle yalan söylemesine engel olunmalıdır. Yine çocuğun yerli yerinde konuşması, çirkin ve uygunsuz konuşmalardan uzak, güzel ve tatlı sözler söylemeyi alışkanlık haline getirmesine çalışılmalıdır. Topluluk içerisindeyken çok konuşmamalı, kimsenin sözünü kesmemeli, başkasına yöneltilen bir sorunun cevabını vermemelidir. Konuşma sırasında herkese karşı alçak gönüllü ve dengeli bir tutum takınmalıdır. Başkası konuşurken, özellikle de söylenen sözün anlamını bütünüyle anlamadan söze girmemeli, sözü tekrarlamamalı, müstehcen ve küfürlü söz söylememelidir. Her ortamda o ortama uygun bir biçimde konuşmalı ve durumun gerektirdiği bazı şartlar hariç, konuşma sırasında eliyle, kaşı ve gözüyle işaret yapmamalıdır. Kendi dengi olan kimselerle muhatap olmalı, insanlarla konuşurken nazik ve kibar olmalı, kimsenin davranış ve sözleriyle alay etmemelidir. İnsanların gıybetini yapmamalı, onları çekiştirmemeli, insanlar arasında kötülüğe yol açabilecek işler peşinde koşmamalıdır.³⁶

Ayakta yürürken ve otururken de uyulması gereken bazı kurallar vardır. Yürürken acele edip hızlı yürümeyenmeli, aynı şekilde kararsız, tembel ve kibirlilere benzeyecek bir biçimde çok yavaş da yürümeyenmeli, sakın ve ağırbaşlı bir şekilde yürümelidir. Sürekli sağa sola bakarak ya da başı öne eğerek de yürümeyenmelidir. Yürürken olduğu gibi, otururken de belirli kurallara uymak ve diğer insanları rahatsız edecek davranışlardan kaçınmak gerekir. İnsanlarla bir arada otururken kişi mecliste kendi yerini bilmeli, kendisine uygun bir yere ve uygun bir biçimde oturmalıdır. Yüksek sesle esnemek, tükürmek gibi insanları rahatsız edecek davranışlardan sakınılmalıdır. Toplum içinde uygun kıyafetler giyilmeli ve uyumalı, uyanık kalmaya çalışılmalıdır.³⁷

Filozoflarımız çocuk olsun, yetişkin olsun, her birey için gerekli olan, bir kısmı burada zikredilen adap kurallarının bir sınırının bulunmadığı, farklı zaman ve yerlere bağlı olarak değişiklik gösterebileceği düşüncesindedirler. Akıllı kimseler, nerede ve ne şekilde davranacağına ilişkin doğru karar verebilme becerisine sahiptir. İyi davranış kurallarının esaslarını bilip benimsemiş olan akıllı ve erdemli insanlar, ortaya çıkan şartlara bağlı olarak genel kurallardan özel sonuçlar çıkararak nasıl davranılacağına ilişkin karar verme konusunda sıkıntı çekmezler.³⁸ Bu bağlamda insan aklının, insanların nerede nasıl davranacağı konusunda temel bir kılavuz olduğu, dolayısıyla değişen şartlara ve ihtiyaca göre yeni adap kuralları koyma, eski kuralları yorumlama ve yeni biçimlere sokma işinin akıllı, erdemli ve tecrübeli kimseler tarafından gerçekleştirilebileceği söylenebilir. Bu anlamda çocuklara sadece belli davranış kurallarını öğretmekle yetinilmemeli, farklı ortamlarda ve olaylarda doğru düşünüp, doğru kararlar alabilme ve buna bağlı olarak iyi davranışlar sergileyebilme becerisi de kazandırılmalıdır.

Filozoflarımıza göre çocuğun ahlâkî eğitiminde ve yetiştirilmesinde öğretmen ve eğitimcilerin de önemli bir yeri vardır. Bu nedenle çocuğun eğitim-öğretimiyle ilgilenen kişinin bazı temel niteliklere

³⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 210-211; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 330-332.

³⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 211-217; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 331, 338-342.

³⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 217-218; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 343-345.

³⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 221; Şehrezûrî, *Resâilü'ş-Şecere*, 2/28.

sahip olması gerekir. Öğretmenin akıllı, vicdanlı, ahlâk terbiyesini ve çocuk eğitimini iyi bilen, tatlı dilli, yumuşak huylu, ilim, vakar, akıl ve güzel ahlâkla nitelenmiş olması; çocuğa seçkin bir eğitim verebilmesi için ileri gelen önemli kimselerin adaplarından ve hayat hikâyelerinden haberdar olması gerekir. Bunun yanında onun her sınıftan insanla ilişki kurma bilgisi ve görgüsüne sahip olması gerekir. Çocukların eğitiminde çevre ve arkadaş faktörü de önemli bir yer tutmaktadır. Çocuklar birbirlerinden kolayca etkilendikleri için, güzel ahlâk ve alışkanlıklarla donanmış iyi aile çocuklarının da aynı sınıfta bulunması, iyi bir motivasyon sağlayacaktır. Dolayısıyla çocuğun arkadaş çevresinin ayarlanması, onun ahlâkî gelişimine olumlu katkılar sağlar ve bu eğitimi kolaylaştırıcı bir rol oynar. Bunun yanında öğreticinin sırayla çocukları eğitmesi ve her birisiyle ilgilenmesinin çocukları bıkkınlıktan uzak ve dinç tutacağı, eğitim öğretime daha teşvik edici olacağı düşünülür. Çocukların konuşturulması gerektiği, bunun onların düşünme melekelerinin gelişmesine fayda vereceği ve onların hayret ve ilgilerinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olacağı düşünülür.³⁹

Filozoflarımız çocuğun cezalandırılmasının gerektiği durumlarda, öğretmenin vereceği ilk cezanın caydırıcı olmasını gerekli görürler, fakat bunun da sınırlarının iyi ayarlanmasının gerekliliği açıktır. Çocuğun başka çocukları kınamasına izin verilmemeli, başkalarına iyilik yapması teşvik edilmeli, güzel işler övülmeli ve ödüllendirilmelidir. Öğretmen çocuğa iyi davranmalı ve eğitimini dostça ve nazik bir biçimde yapmalıdır. Çocuk oynamak istediğinde bitkinlik ve yorgunluk doğurmayacak eğitici ve faydalı oyunlara izin verilmelidir. Yorgun düştüğünde zihninin körelmemesi ve eğitim-öğretime engel olması için dinlendirilmelidir. Çocuğa anne-babaya, öğretmene ve büyüklere saygı duyması ve onların tavsiyelerini dinlemesi telkin edilmelidir. Bu şekilde gerçekleştirilecek bir terbiye, erdemleri sevmeye ve erdemsizliklerden nefret etmeye, olgunlaşmanın en yüksek basamağına çıkmaya vesile olacağından dolayı herkes için, ama özellikle de gençler için daha iyi olarak görülür.⁴⁰

Şayet çocuğun ilim öğrenmeye yatkınlığı varsa, öğretim işi kademeli bir biçimde ve belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmelidir. Duyulara daha yakın olan somut nesnelere ilişkin bilgiler öncelikle ele alınmalıdır. Bu çerçevede önce ahlâk ilmi, sonra nazarî hikmet öğretilmelidir ki, böylece başlangıçta taklit yoluyla elde ettiği bilgilerin anlamını kavramış olur. Filozoflarımız öğretim metodu olarak somut ve kolay anlaşılır konulardan başlayıp, gelişimin durumuna göre soyut ve zor kavranır konulara doğru ilerlenmesi gerektiği kanaatinde. Çocuğun eğitiminde bireysel farklılıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda filozoflarımıza göre, ilim ve sanat konularındaki seçimde çocuğun doğasının gerektirdiği bazı şartları da dikkate almak gerekmektedir. Öncelikle çocuğun doğasını, akıl ve anlayışını göz önünde bulundurarak onun hangi sanata ve ilme eğilimi olduğunu belirlemek ve sonra da onu buna yönlendirmek gerekir. Çünkü herkesin her sanata ve mesleğe kabiliyeti aynı olamaz ve hikmetin bir gereği olarak her bir insanın bir şeye yatkınlığı bulunmaktadır. Kabiliyetine uygun sanat ya da işlerde çalışan kişiler, kısa sürede sonuca ulaşıp başarılı olurken, aksi durumlarda emekler boşa gider, ömür heba olur. Herhangi bir mesleği öğrenmek isteyen kişi, o meslekle ilgili tüm bilim ve sanatları öğrenmeye çalışmalıdır. Filozoflarımız sanatını iyice öğrenip, kendi geçimini temin edebilecek bir aşamaya geldiğinde gencin evlendirilerek, evinin ayrılmasının daha iyi olacağı kanaatinde. ⁴¹

Filozoflarımız erkek çocuklar için değinilen birçok hususun kız çocukları için de geçerli olacağını ifade etmiştir. Kızlara da onlar için uygun olan eğitim usûllerini tatbik etmek gereklidir. Onlara ev ida-

³⁹ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 13; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 211; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 331.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 52-53; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 211-212; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s.331-332.

⁴¹ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 14-15; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 214-215; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 333-335.

resi, iffet, vakar gibi konular öğretilmelidir. Fakat filozoflarımızın bir kısmı, kız çocuklarına okuma yazma öğretilmemesi gerektiğini ifade ederler. Bunun yerine kadınlar için uygun görülen hüner ve sanatların onlara öğretilmesi ve daha sonra dengi olan uygun biriyle evlendirilmesi gerektiği düşüncesindedirler. Kınalızâde diğerlerinden farklı olarak ilim öğrenmenin kadın-erkek her Müslümana farz olduğunu belirtmekte ve ilimle uğraşmış Hz. Aişe (r.anha) gibi kadınların ismini zikrederek ilim konusundaki ayrımcılığa sıcak bakmadığını ihsas ettirmektedir.⁴² Bu bağlamda, kız çocuklarına okuma yazma öğretilmemesi şeklinde gelenekte yer bulmuş bu düşüncelerin hem çağımıza hem de geleneği büyük ölçüde şekillendiren dinin temel değerlerine uygun düştüğünü söylemek mümkün görünmemektedir. İnsan hayatını kolaylaştıran birçok olumlu özelliklerinin yanında, pek çok karmaşa ve sıkıntıyı da beraberinde getiren modern hayatın problemlerini kavrama ve bunlara çözümler üretme konusunda kadınlarımıza da vazifeler düşmektedir. Bu nedenle küçük yaştan itibaren kız çocukları başka bilgi ve becerilerin yanında, entelektüel anlamda da geleceğe hazır bireyler olarak eğitilmelidir. Annelerin aile içinde çocuklarının zihinsel ve ahlâkî gelişimindeki etkileri de dikkate alındığında, geleceğin anneleri olarak görebileceğimiz kız çocuklarının bilgiden ve öğrenmeden yoksun kalmasının toplumun geleceği için çok büyük sıkıntılara yol açacağı aşikârdır.

Aile içerisinde çocukların da anne-babalarına karşı vazifeleri bulunmaktadır. Çocukların ebeveynlerine ilişkin vazifeleri ana hatlarıyla sevgi-saygı, yardım ve iyilik olarak ele alınabilir. Öncelikle çocuğun varlık sebebi olması, sonra da doğumundan itibaren onun için maddî, manevî her türlü fedakârlığa katlanması, hayatını ve geleceğini kazanması için ona birçok şey öğretmesi gibi sayılamayacak pek çok nedenden ötürü, Yüce Yaratıcı'dan sonra en çok şükran duyulması gereken kişiler, anne ve babalardır.⁴³ Yüce Allah'a karşı olan ilâhî vazifelerin yerine getirilmesinden sonra, anne-babaya ilişkin vazifeleri yerine getirmekten daha önemli hiçbir erdem olamaz. Hatta filozoflarımız anne-babaya ilişkin vazifelerin, Allah'a karşı olan vazifelerden daha önemli olduğunu iddia etmektedirler. Zira onlara göre Allah, verdiği nimetler için insanların vereceği bir karşılığa muhtaç değildir, anne-baba ise çocuklarının yetişip, ihtiyaç duydukları anda yardımlarına koşmasını bekler ve belli bir yaştan sonra buna muhtaçtırlar. Anne-babaya karşı ilk vazifemiz onları gönülden sevmek, saygıda kusur etmemek, sözlerini dinlemek, onlara nazik ve yumuşak davranmaktır. Kendileri istemeden, minnet altında bırakmadan ve karşılık beklemeden maddî-manevî her konuda onlara yardım etmeliyiz. Açıkta ve gizli olarak hem dünyaları hem de ahiretleri için her zaman onlara yardım etmek, hayattayken de öldükten sonra da onların iyi işlerini devam ettirmek ve vasiyetlerini yerine getirmek de en önemli vazifelerimiz arasındadır.⁴⁴

Düşünürlerimizin de ifade ettiği üzere anne-babanın çocuğa sevgisi doğal bir sevgiyken, çocuğun onlara sevgisi iradi bir sevgidir. Bu nedenle birçok şeriatla anne-babanın çocuklarına iyilik ve yardımda bulunması emrine kıyasla, çocukların anne-babaya yardım ve iyilik yapmasına daha fazla vurgu yapılmıştır.⁴⁵

Anne-babaya karşı yapılan nankörlük ve erdemsizlik ise çeşitli şekillerde ortaya çıkar. İlk olarak hakaret, alay vb gibi söz ve eylemlerle onların gönüllerini kırıp, saygısızlık göstermekle; sonra mal ve mülk konusunda onlarla anlaşmazlığa düşerek cimrilik etmek ve onları minnet altında bırakmakla; son

⁴² Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 215; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 336-337; Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 385-387; Ayşe Sıdika Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri" *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, (ed. M. Faruk Bayraktar), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 92.

⁴³ İbn Sina, *Metafizik*, 2/199; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 223; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 347-348.

⁴⁴ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 223-224; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 348-350.

⁴⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 225; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 348-349.

olarak da hayatlarında ve ölümlerinden sonra onların itibarlarını düşürerek, iyi işlerini sürdürmeyip vasiyetlerini hor görmeye bu konuda erdemsizliğe düşmüş olur.⁴⁶

Tûsî ve Kınalızâde anne ve babanın yanında dede, amca, dayı gibi diğer akrabalara da saygı göstermenin ve ihtiyaç anında yardım etmenin zorunlu olduğunu ifade edip, bunu da anne-baba haklarına riayet etme kapsamında değerlendirmektedirler. Bu nedenle bu kimselerin hakları da gözetilmeli ve akrabalık ilişkileri sürdürülmelidir. Kınalızâde, hocaların hakkının da anne-baba hakkı gibi olduğunu ve bu hakkı gözetmenin zorunlu olduğunu belirtir.⁴⁷

3.3. HİZMETÇİLERLE İLGİLİ GÖREV VE SORUMLULUKLAR

Filozoflarımız hizmetçi ve köleleri de ailenin temel unsurlarından biri olarak görür. Bu nedenle onlara karşı yerine getirilmesi gereken ve onların da evin diğer unsurlarına karşı yerine getirmesi gereken vazifeleri bulunmaktadır. Onların varlığı, ailenin diğer üyelerinin hayatını kolaylaştırıcı bir unsurdur. Bu nedenle onların varlığına şükredilmeli, onlara karşı nazik, şefkatli, adaletli davranılmalı, zulüm ve haksızlık yapmaktan sakınılmalıdır. Düşünürlerimiz hizmetçilere iyi ve uygun bir sanat öğretilmesi, sürekli farklı sanatlarla meşgul edilmemesi, eğilimi ne yönde ise, o işle uğraştırılması gerektiği kanaatindeyler. Onlarla vefa ve cömertliğe yakışır bir biçimde, dostane bir ilişki içerisinde olunabilmeli, işlerinin sürekliliği, yani iş garantisi sağlanmalıdır. Bu hem daha erdemli bir davranış olur, hem de işlerine daha candan ve sıkı sarılırlar. Hizmetçinin de aile reisine ve ailenin diğer bireylerine karşı samimi, şefkatli ve sevgi dolu olması gerekir. Hizmetçiler işlerini severek yaptıkları zaman, tüm işler yerli yerinde ve düzenli olur. Fakat işlerini başkası tarafından istendiği için, korkuyla ve mecbur kaldıkları için yaptıklarında, işler tam olarak bir düzene girmez. Hizmetçilerin yeme, içme, giyinme ve barınma ihtiyaçları ihmal edilmemeli, onların her türlü sıkıntı ve rahatsızlıkları giderilmeli, onlar için dinlenme vakitleri belirlenmelidir.⁴⁸

Günümüzde bazı ailelerde, belirli bir ücret karşılığı çeşitli alanlarda hizmetlerinden istifade edilen kişilerin istihdam edildiği bilinmektedir. Bunlardan bir kısmı sınırlı bir zaman diliminde aile ile bir arada bulunurken, az bir kısmı da eski dönemlerde olduğu gibi aile ile birlikte tüm gün bir arada bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde bu şekilde çalışan kimselerin de bir şekilde ailenin bir parçası olarak görülmesi gerektiği düşünülebilir. Filozoflarımızın onların haklarının korunmasına ilişkin koyduğu ahlâkî ilkelerin, çağımızda da aynıyla geçerli olduğu ifade edilebilir. Bunlara ilaveten çalışanların ücret durumları, çalışma saatleri ve şartları ile sosyal güvencelerine ilişkin birçok konu da onlara ilişkin yerine getirilmesi gereken ahlâkî bir vazife olarak zikredilebilir.

SONUÇ

Filozoflarımızın aile ahlakına ilişkin düşüncelerini ortaya koyarken büyük ölçüde ortak bir çerçevede hareket ettikleri ve birbirlerine benzer düşünceler ortaya koydukları söylenebilir. Burada görüşlerini ele aldığımız düşünürlerimizden İbn Sina, aile ahlakı konularını içeren müstakil risalesiyle sonraki dönemde yazılan bu konudaki çalışmaların çerçevesini şekillendirmiştir. İbn Sina diğer düşünürlerden farklı olarak, aile ahlakına tahsis edilmiş bu risalesinde öncelikle kişinin kendi öz yönetimine yönelmesi gerektiğini ifade etmektedir. Diğer bir husus da İbn Sina'nın çocukların anne babalarına karşı vazifeleri konusuna aile ile ilgili risalesinde yer vermezken *Kitabü's-Sifa*'nın Metafizik bölümünde çok az değinmiş

⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 121-122; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 225.

⁴⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 226; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 350; Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s.319.

⁴⁸ İbn Sina, *Kitabü's-Siyase*, s. 15-17; Tûsî, *Ahlâk-ı Nasirî*, s. 227-229; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 352-359.

olmasıdır. Aile ahlakıyla ilgili tam ve ayrıntılı bilgileri ilk olarak Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde bulmaktayız. Tûsî ile birlikte aile ahlakı konularının içeriğinin küçük farklar ve örneklendirmeler dışında büyük ölçüde sonraki filozoflarca tekrarlandığı söylenebilir. Kınalızâde de bazı küçük farklar ve örneklendirmeler dışında büyük ölçüde Tûsî'de nihai şeklini alan çerçeveyi benimsemiş, onun sistemine ve içeriğine benzer bir biçimde aile ahlakı konularını ele almıştır. Kınalızâde'nin nefsin günah ve kötülüklerle düşmekten korunmasını da evliliğin gayelerinden biri olarak sayması, kız çocuklarına okuma yazma öğretilmesine olumlu bakması, hocaların hakkını da anne-baba hakkı kapsamında değerlendirip, bu hakkı gözetmek gerektiği şeklindeki düşüncelerini onu diğer düşünürlerimizden ayıran fikirlerden bazıları olarak zikredebiliriz.

Teorik çerçevede bakıldığında filozoflarımızın aile ahlakına ilişkin düşüncelerinin büyük ölçüde günümüz için de referans olma karakterini taşıdığı ve sürdürdüğü söylenebilir. Pratik çerçevede aileye ilişkin konulmuş vazifelerin bir kısmı, günümüz aile bireyleri için de bir çerçeve oluştururken, bir kısmı yerel ve tarihsel davranış kalıpları olma özelliğini taşıması sebebiyle günümüze taşınma imkânından yoksundur. Özellikle kadınlara dönük bazı söylemlerin çağdaş hayatta ciddi eleştirilere ve tartışmalara sebep olacağı açıktır. Aile kurumu geçmişte olduğu gibi, bugün de hayatımızdaki önemli yerini korumaktadır. Ailenin varlığını sürdürebilmesi, bu aileyi oluşturan unsurların sağlıklı, mutlu ve huzurlu bir şekilde bir ahenk ve bütünlük içerisinde yaşayabilmesine bağlıdır. Aile bireyleri ortak değerler etrafında bir araya gelip karşılıklı hak ve vazifelerine riayet edecek olurlarsa, bu bütünlüğün sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla geçmiş mirasımızdan devraldığımız ahlâkî değerlerimizin korunması, temel yapısı bozulmadan, değişen şartlara, olaylara ve karşılaşılan problemlere göre yeniden inşası büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda iyi davranış kurallarının esaslarını bilip benimsemiş olan akıllı ve erdemli insanların, ortaya çıkan şartlara bağlı olarak genel kurallardan özel sonuçlar çıkararak, nasıl davranılacağına ilişkin karar verme konusunda sıkıntı çekmedikleri gibi, ahlâkî değerlerin korunması, yeniden yorum ve inşasında da aynı şekilde başarılı olacakları düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Aygün, "İslâm Ahlâk Felsefesinde Değerler Eğitimi-İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma", *Muhafazakâr Düşünce*, 2013, sayı: 36, ss. 41-66.
- Aristotle, *Politics*, (translate by: C. D. C Reeve), Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge 1998.
- Aristoteles, *Politika*, (çev. Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Cihan, Ahmet Kamil, "Farabî'nin Eserlerinde Aile Reisiği", *Bilimname*, 2007, sayı: 12, ss. 39-49.
- Murat Demirkol, *Nasreddin Tûsî'nin Ahlak Felsefesine Etkisi*, Fecr Yay., Ankara 2011.
- Farabî, Ebu Nasr, *Fusûlü'n-Müntezâ*, (thk. Fevzi M. Neccar), Dârü'l-Meşrik, Beyrut 1993.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- İbn Sina, "Kitabü's-Siyase li-İbn Sina", *Makalâtün Felsefiyyetün Kadimetün li Bazi Meşahirî Felasifetü'l-Arab*, (thk. Louis Maa-luf), Dârü'l-Arab, Kahire 1985.
- , *Kitabü's-Şifa*, (çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker), Litera Yay., İstanbul 2005.
- , "Risale fi Aksâmî'l-Ulûmî'l-Akîyye", *Tisa Resâil fi'l-Hikmeti ve't-Tabiiyyât*, Dârü'l-Arab, Kahire 1998.
- , *Uyûnü'l-Hikme*, (nşr. Hilmi Ziya Ülken), TTK. Yay., Ankara 1953.
- Kınalızâde, Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, (sad. Murat Demirkol), Fecr Yayınevi, Ankara 2016.
- Leshem, Dotan, "Retrospectives: What Did the Ancient Greeks Mean by Oikonomia?", *Journal of Economic Perspectives*, 2016, Volume: 30, Issue:1, pp. 225-238.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- , "Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri", *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, (ed. M. Faruk Bayraktar), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.
- Şehrezûrî, Şemseddin, *Resâilü's-Şeceretü'l-İlâhiyye fi Ulûmî'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye*, (thk. M. Necip Görgün), c. 2, Elif Yay. İstanbul 2004.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, (thk. Mustakim Arıcı ve Elzem İçöz), (çev. Mustakim Arıcı), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014.
- Tûsî, Nasiruddin, *Ahlâk-ı Nasirî*, (çev. Anar Gafarov ve Zaur Şükürov), Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Uysal, Enver, "Aile Ahlakı", *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, (ed. Müfit Selim Saruhan), Grafiker Yay., Ankara 2013.
- Yalın, Salih, "Şehrezûrî'de Aile Ahlakı", *Bilimname*, 2009, sayı: 17, ss. 229-243.